

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 6 Sayı: 25 Volume: 6 Issue: 25

-Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU Armağanı-

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

SIİRT MEZAR TAŞLARINDA İMZASI BULUNAN SANATKÂRLAR
ARTISANS WHOM HAVE SIGNATURES ON THE SIIRT GRAVESTONES

Abdülhamit TÜFEKÇİOĞLU*

Öz

Mezar taşları, inanç ve geleneklere ait izleri, ölüm ile ilgili dua ve edebî sözleri, süsleme ve ikonografik anlamları, taş işçiliği ve teknikleri gibi farklı birçok konunun yanı sıra sanatkârların tespitini de Türk-İslâm sanatı alanına sunmaktadır. Bu konulardan sanatkâr sorunu, sanat tarihi araştırmalarında yeterince araştırılmamıştır. Bunun sebepleri arasında sanatkâr imzalarının eserin küçük bir yerinde gizlenmiş olması, araştırmacıların dikkatsizliği ve epigrafik belgeleri çözümleme yetisine sahip olmamaları sayılabilir.

Sanat eserlerinde az rastlanan usta imzalarının tespitinin önemi kadar, bu sanatkârların biyografilerinin araştırılması da o derece önemlidir. Bunun için sanatkârların yaşadığı zaman diliminin yanı sıra o süreçte yazılmış arşiv belgeleri ile tarihi ve edebi yazma eserlerin de dikkate alınması kaçınılmazdır.

Anahtar Kelimeler: Siirt, mezar taşı, imza, sanatkâr.

Abstract

Gravestones give to Turkish-Islamic Art the traces of beliefs and traditions, prayer and literary says about death, ornamental an iconographic meanings, stonework and techniques. Detection the artisans is another feature of gravestones. Artisan issue is not discussed adequately in art history studies. There are some reasons for this situation. First, the signatures of artisans are hidden in a small place on the gravestones and the second one is the lack of care of researchers and inability of understanding of the epigraphic records.

Both the detecting the signatures of artisans on the artworks which are very rare and researching their biographies are important. That's why the era that lived the artisan and documents which belong to that era historical and the literal works also to be considered.

Keywords: Siirt, gravestone, signature, artisan.

Mezar taşları, inanç ve geleneklere ait izleri, ölüm ile ilgili dua ve edebî sözleri, süsleme ve ikonografik anlamları, taş işçiliği ve teknikleri gibi farklı birçok konunun yanı sıra sanatkârların tespitini de Türk-İslâm sanatı alanına sunmaktadır. Bu konulardan sanatkâr sorunu, sanat tarihi araştırmalarında yeterince araştırılmamıştır. Bunun sebepleri arasında sanatkâr imzalarının eserin

---

* Prof. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, tufekcioglua@gmail.com

küçük bir yerinde gizlenmiş olması, araştırmacıların dikkatsizliği ve epigrafik belgeleri çözümleme yetisine sahip olmamaları sayılabilir.

Sanat eserlerinde az rastlanan usta imzalarının tespitinin önemi kadar, bu sanatkârların biyografilerinin araştırılması da o derece önemlidir. Bunun için sanatkârların yaşadığı zaman diliminin yanı sıra o süreçte yazılmış arşiv belgeleri ile tarihi ve edebi yazma eserlerin de dikkate alınması kaçınılmazdır.

Bu önemden hareket ederek, son yıllarda sayın Prof. Dr. Ali BORAN'ın başkanlığındaki bilimsel ekip tarafından sürdürülen "Siirt Yüzey Araştırmaları"nda tespit edilen mezar taşlarındaki sanatkârlar, bu makalenin konusunu oluşturmaktadır.¹ Yüzey araştırmasında özellikle Baykan ilçesi Adakale (Derzin) Köyü'nde, Çevrimtepe (Gırdıkan) Köyü'nde, Eruh Yediyaprak ve Dikboğaz Köyü'nde, Şirvan Taşlı Köyü ile Aydınlar (Tillo) ilçesinde mezar taşlarının yoğunlaştığı tespit edilmiştir.² Mezar taşlarında imzasına rastlanılan sanatkârlar kronolojik olarak aşağıda incelenmiştir.

1) İMÂDEDDİN BİN ALİ (671/1272): Sanatkârların imzası, Siirt şehir merkezinden Botan vâdisine doğru re'sü'l-hacer (taşbaşı) mevkiine giden toprak yol üzerindeki Şeyh Neccar Türbesi mezar taşlarında tespit edilmiştir. Türbe, plan, malzeme ve mimari özellikleri itibarıyla Aydınlar (Tillo) ilçesinde inşa edilmiş Kubbe-i Hasiye (Zemzemü'l-Hâssa Mescidi 1225/1810) ve İsmail Fakîrullah Çilehanesi (1266/1850) yapılarıyla benzerlikleri dikkate alınarak XIX. yüzyıla tarihlendirilebilir. Fakat türbe içindeki mezar taşlarında 570/1175, 614/1217 ve 671/1272 tarihlerinin varlığı, orijinalde Selçuklu dönemine ait bir yapının olabileceğine işaret etmektedir.

Günümüzdeki yapı, türbe - mescit - çilehane işlevli mimari elemanlardan oluşmaktadır. Mescidin kuzeybatı köşesindeki sivri kemerli kapıdan türbeye ulaşılmaktadır. Türbe iki odalı olup birincisi doğu-batı doğrultulu dikdörtgen planlıdır. Üzeri tromp geçişli beyzî kubbeyle örtülü mekânda üç kabir yer almaktadır. Kabirler doğrudan toprağa oturtulmuş baş ve ayak şahideli tipolojiye sahiptir. Dikdörtgen gövdeli şahideler dilimli kemerli tepelikle sonlanmaktadır. Mermer malzemedan yapılmış şahidelerden biri tamamen yazısız ve süslemesizdir. İkinci kabir 614/1217 tarihli olup Şeyh Hamza oğlu Şeyh Hüseyin oğlu Abdurrahman'a aittir. Üçüncüsünde ise isim tespit edilememekte fakat 671/1272 tarihi okunabilmektedir. Bununla birlikte üçüncü kabrin ayak şahidesinde *İmâdeddin bin Ali* adlı sanatkârın imzasına rastlanılmaktadır (fotoğraf.1).

Mezar taşındaki sanatkâr imzasından hareketle ustanın kimliği hakkında şu tespitler yapılabilir: Öncelikle sanatkârın adı İmâdeddin olup babasının ismi Ali'dir. İmzasını attığı kabir taşı 671/1272 tarihli olduğu için usta XIII. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış ve eser vermiştir. İmzasında "amelü" kalıbını kullanmasından hareketle dar anlamda mezar taşlarının imalinde çalışan, onları yontup biçimlendiren ve süsleyen "taş ustası (sengtraş)" olmakla beraber, geniş anlamda mimari tasarımlara imza atabilecek "mimar" da olabilir.³ Sanatkârların imzasında hangi şehir ya da coğrafyaya ait olduğu belli değildir. Günümüze kadar gerek mezar taşları üzerine

* Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü; E-posta: tufekcioglu@gmail.com

¹ "Siirt ve Çevresi Yüzey Araştırması" kapsamında mimari eserlerde tespit edilen sanatkârlar, daha önce tarafımızdan yayınlanmıştır. (Söz konusu makale için bkz: (Abdülhamit Tüfekçioglu, "Siirt Yüzey Araştırmasında Tespit Edilen Sanatkârlar" X. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Araştırmaları (Prof.Dr. Örcün BARIŞTA'ya Armağan), Ankara, 2009, s.752-768)

² Siirt Merkez, ilçe ve köylerindeki mezar taşları farklı yönleriyle şu tezlere konu olmuştur: Mehmet Mutlu, *Siirt Mezar Taşları*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2006; Mehmet Cabir Alper, *Aydınlar (Tillo) Mezar Taşları*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2012.

³ Ahlat mezar taşlarında adına rastlanan "Esed b. Hâvend" sanatkârın, Gevaş' ta Halime Hatun Kümbeti (760/ 1358)'nde de adı tespit edilmektedir. Böylece mezar taşındaki kesme "Amelü Esed b. Hâvend" imzasından hareketle "taş ustası" olduğu gibi, kümbetteki "Amelü Esed b. Hâvend el- Hilâti" imzasıyla da "mimar" unvanını taşıdığı anlaşılmaktadır. Yani "amelü" kalıbı hem taş ustası (sengtraş) hem de mimar anlamında kullanılmıştır. Ahlatlı sanatkârlar için bkz. Beyhan Karamağaralı, *Ahlat Mezar Taşları*, Ankara, s. 86-87, 95.

yapılan araştırmalarda ve gerekse mimari eserlerdeki sanatkârlar hakkındaki çalışmalarda bu isme rastlanılmamaktadır. Ancak dilimli kemerli şâhîde formları ve Anadolu Selçuklu dönemi celî sülûs yazı tipi özelliklerinden hareket ederek Siirt yöresinde Şeyh Münkedir Türbesi ve Aydınlar (Tillo) İkizbağlar (Tom) Köyü Şeyh Muhammed Tomânî ve Oğulları (Şeyh Musa ve Şeyh Ahmed)'nin mezar taşlarının İmâdeddin'in imzalı taşıyla benzerlik taşıdıkları görülmektedir. Her ne kadar bu taşlarda usta imzası yoksa da, Şeyh Neccar'a ait şâhîdenin 570/1177 tarihli kabir taşı da dâhil bütün taşların form ve yazı benzerliği nedeniyle bütün bu taşların aynı atölye ve geleneğe bağlı işlendiği düşünülebilir. Böylece, İmâdeddin'in de aynı gelenekte yetişip eser verdiği, Siirtli olabileceği ya da Siirt dışından buraya gelip uzun süre buradaki atölyelerde çalıştığı ileri sürülebilir (fotoğraf.2).

2) FAKİRULLAH' IN TORUNU HASAN (1214/ 1799): Ustanın adı, Şirvan' a bağlı Taşlı Köyü Ördekli Mezrası'nda Hz. Ali'nin neslinden Ali oğlu Muhammed'in mezar taşında tespit edilmektedir (fotoğraf.3). Kabrin ayak şâhîdesinin sonunda "Amelü Hasan hafidü hazreti Fakirullah kuddise sırrihü ve radiye anhu ve ardâhu'llah fi sene 1214" imzası okunmaktadır (fotoğraf.4).

İmzadan hareketle şu bilgiler ortaya konabilir: Öncelikle sanatkârın adı Hasan'dır. Bu kişi Aydınlar (Tillo)'da XVII. yüzyılda yaşamış olan ünlü âlim ve mutasavvif İsmail Fakirullah'ın torunudur. Kitabedeki 1214/ 1799 tarihine göre XVIII. yüzyılın sonlarında ve XIX. yüzyılın başlarında yaşamış olmalıdır. Fakirullah'ın torunu olduğuna göre sanatkârın Siirt-Aydınlar (Tillo)'da doğup bu yörede yaşadığı, buradaki atölyelerde yetiştiği düşünölmektedir. İmzasında "âmelü" mastarını kullandığından, onun öncelikle "taş ustası (sengtraş)" olduğu ileri sürülebilir. Günümüze kadar yapılan araştırmalara göre sanatkârın başka imzasına rastlanılmamıştır. Bu nedenle onun sanat gücü, imzalı eserinden hareketle yorumlanabilir.

Kabir, birbirine 5 m. mesafede doğrudan toprağa dikilmiş baş ve ayak şâhidelerinden meydana gelmektedir. Baş şâhîdesi 170 x 44 x 12 cm. ölçülerinde olup dikdörtgen formu gövdeli ve sarıklı serpuşludur. Şâhîdenin iç yüzeyinde celî sülûs yazıyla ve Arapça yazılmış on üç satır kitabe vardır.⁴ Sarı renkli taş malzemeye kabartma tekniğiyle hak edilmiş kitabeye göre kabir, Hz. Ali'nin soyundan Ali oğlu Muhammed'e aittir. Ayak şâhîdesi ise 165 x 48 x 13 cm.dir. Dilimli kemerli tepelikli şâhîdenin iç yüzeyinde on altı satır halinde celî sülûs kitabe vardır. Kitabeye göre şâhideler, Şirvan bölgesinde yöneticilik yapan Salih Bey tarafından mevtaya saygı ve tazim amacıyla diktirilmişdir (fotoğraf.3).

Şâhideler üzerinde tezyinat unsurları yoktur. Her iki şâhîde üzerinde toplam 39 satır yazı vardır. Süsleme yerine uzun kitabelerin varlığı, Aydınlar (Tillo) yöresinde özellikle Fakirullah Haziresi'ndeki mezar taşlarında görölen genel özelliktir. Yine baş şâhidelerin sarıklı serpuşla, ayak şâhidelerinin dilimli kemerli tepelikle sonlanması da buraya özgüdür. Kitabelerde içerik olarak ayet ve hadis metinlerin yanı sıra İsmail Fakirullah'a ulaşan şecereler ve dualar yazılmaktadır. Yazılar, celî sülûs ve Arapça olmakla birlikte yöreye özgü üslûp özelliğine sahiptir.

3) NAZAKİ (1224/1809): Sanatkârın adı, Erüh ilçesine bağlı Yediyaprak Köyü eski mezarlık alanı içindeki İsa Ağa' ya ait mezar taşında bulunmaktadır (fotoğraf.5). Baş şâhîdesinin boyun kısmına ustanın adı yazılmıştır. "Hâzâ amelü Nazakî" cümlesinden oluşan imza, sanatkârın adının "Nazakî" olduğunu ortaya koymaktadır (fotoğraf.6). Baba adı, nereli olduğu, hangi sanatkârdan yetiştiği gibi bilgiler imzada yoktur. Tamamen dağılmış ve tahrip olmuş şâhîde ve sanduka parçalarından ustanın sanatkârlığı hakkında bazı ipuçları elde edilmektedir.

Şâhîde parçaları üzerindeki kitabeler celî sülûs yazı türü ile ve Arapça yazılmıştır. Kabir, Muhammed Kâtip'in oğlu İsa Ağa'ya aittir ve bu kişinin beşinci fırkada zabıt görevinde

⁴ Kitabenin metni ve çözümü için bkz. Ali Boran - A. Tüfekçioğlu - İ. Yıldız - Z. Erdal, *Pervari ve Şiroan' da Osmanlı Dönemi Eserleri*, Ankara, 2009, s. 156-162.

bulunduğu, büyük sofralar kurup cömertliğiyle tanındığı ve 1224/1809 yılında vefat ettiği anlaşılmaktadır.⁵ Bu bilgiler ışığında Nazakî adlı sanatkârın XIX. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı ortaya çıkmaktadır. Sanatkâr, şahidelere geometrik motifler, fişek, tabanca, kama ve madalya gibi nesnel figürler ile iki koçun boynuzlarından tutan insan tasviri işlemiştir (fotoğraf.5). Bu tasvirler, kabir sahibinin kitabelerde yer alan günlük hayatı, statüsü ve yaşam biçimiyle ilgili askerlik, savaşçılık, ağalık ve cömertlik kavramlarının yansımalarıdır. Süsleme özellikleri sanatkârın tezyinattaki tasvir gücünde başarılı olduğunu ortaya koymaktadır.

Bölgede yapılan araştırmalarda benzer tasvirli ve süslemeli mezar taşları Dikboğaz ve Erenkaya Köyü'nde de tespit edilmiştir.⁶ Bütün taşlar XIX. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Ancak diğer taşlarda usta imzası bulunmamaktadır. İnsan ve koç- koyun tasvirli; tabanca, fişek, madalya, su matarası, kama, hançer gibi nesnel süslemeli mezar taşları Siirt' in sadece Eruh bölgesinde tespit edilmiştir. Bu taşlarda en azından Nazakî adında bir adet de olsa sanatkârın adının ve yaşadığı zaman diliminin tespit edilmiş olması, bölgedeki mezar taşları üzerine yapılacak araştırmalar için oldukça önemlidir.

4) SEYYİD ABDURREZZAK (1263/1847): Sanatkârın adına, Aydınlar (Tillo)'daki mezarlıklarda iki kez rastlanılmaktadır.⁷ Bunlardan biri İsmail Fakîrullah Türbesi Haziresinde (Resim.9), diğeri de Sultan Memduh (Yukarı) Mezarlığı içinde yer almaktadır (fotoğraf.7). Her iki mezar taşındaki imza "Amelü Seyyid Abdürrezzak" cümlesiyle kaydedilmiştir (fotoğraf.8). İmzadan hareketle ustanın adının Abdürrezzak olduğu, nesep olarak Hz. Muhammed (SAV) soyundan geldiği için "seyyid" sıfatını kullandığı, "amelü" mastarı nedeniyle de daha çok "taş ustası (sengtraş)" olarak eser verdiği anlaşılmaktadır. Mezar taşlarından birincisinde 1263/ 1846-47 tarihi kesin olarak tespit edilirken diğesinde tarih kısmı toprak altında kaldığı için okunamamaktadır. Ancak ikinci taşın üzerindeki tezyinat, tipolojik özellikler ve mezarlık alanındaki kabirlerin kronolojik sıralamasından hareketle en azından 1263/1846-47 yılından daha sonraya ait, yani XIX. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenebileceği düşünülmektedir. Bu değerlendirmeler ışığında Seyyid Abdürrezzak'ın XIX. yüzyılın ortalarında yaşadığı ve muhtemelen yüzyılın sonuna doğru vefat ettiği ileri sürülebilir.

İsmail Fakîrullah Haziresi'ndeki mezar taşı, bu soya ait Molla Mahmud' un oğlu Molla Ali'ye aittir.⁸ Toprağa oturtulmuş baş ve ayak şahideleri ile pehle taşlarından oluşmuştur. Dikdörtgen gövdeli baş şahidesi sarıklı serpuşla sonlanmaktadır. İç yüzeyde altı satır celî sülüsle Arapça yazılmış kitabe, dış yüzeyde ise mühr-i Süleyman motifi bulunmaktadır. Sanatkârın imzası ise şahidenin güney yan yüzeyine yukarıdan aşağıya doğru yazılmıştır (fotoğraf.9).

Sultan Memduh (Yukarı) Mezarlık alanı içindeki kabir ise Şeyh Abdurrahman'ın eşi ve Sultan Memduh'un kız kardeşi Zeliha Hanım'a aittir.⁹ Kabir, baş ve ayak şahideli prizmatik sandukalı tiptedir (fotoğraf.7). Bayana ait olması nedeniyle şahideler dilimli kemerli tepeliklerle sonlandırılmış, sanduka yüzeyine de bitkisel süslemeler, kıvrık dal ve palmetler işlenmiştir. Sanatkâr imzası, baş şahidenin dış yüzeyinde tek başına bir kartuş içine nakşedilmiştir (fotoğraf.8). Bu kabir, diğesine göre daha fazla süsleme ögesi ve edebî cümleler içermektedir. Süslemede batılılaşma döneminin iri kıvrık dal, rumi ve palmet motifleri öne çıkmaktadır. Sanatkârın, kabir

⁵ Kitabenin metni ve çözümü için bkz.: A. Tüfekçioğlu - A. Boran, *Eruh' ta Osmanlı Dönemi Eserleri*, Ankara, 2009, s. 171-177.

⁶ Bu taşlar ve süsleme özellikleri için bkz.: Tüfekçioğlu - Boran, *Eruh' ta Osmanlı Dönemi Eserleri*, s. 178-186.

⁷ Bu taşlardan başka, Aydınlar (Tillo)'da Zemzemü'l - Hâssa Mescidi' nin ahşap kapısı üzerinde "Amelü Abdürrezzak" imzası tespit edilmiştir. Neccarlık mesleğiyle karşımıza çıkan bu ustanın, mezar taşlarında rastlanılan ve yukarıda tanıtılan sanatkârlarla ilgisi hakkındaki değerlendirmeler için bkz.: A. Tüfekçioğlu, "Siirt Yüzey Araştırmasında Tespit Edilen Sanatkârlar", *X. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, Ankara, 2009, s.752-768.

⁸ Mezar taşının genel özellikleri için bkz.: Mehmet Cabir Alper, Aydınlar (Tillo) Mezar Taşları, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2012, s. 184-85.

⁹ Alper,a.g.e.,s. 88-90.

sahiplerinin isteklerine ve anlayışlarına uygun hareket etmekle birlikte dönemin sanat anlayışlarına da yer verdiği, metfunun erkek-bayan oluşuna göre de süslemeye yöneldiği ileri sürülebilir.

Bütün bu bilgilere rağmen sanatkârın nereli olduğu ve hangi ustalardan - atölyelerden yetiştiği kesin bilinmemektedir. Ancak kullandığı malzeme, yöredeki sarı renkli kalker taşıdır. Malzeme, işçilik, yazı kalitesi ve içeriği, serpuş biçimi ve süsleme elemanları itibarıyla sanatkârın Aydınlar (Tillo) yöresindeki atölyelerde yetişip eser verdiği ve bu coğrafyadan olabileceği düşünülmektedir.

5) İŞHAK el-HÂDİM (1263/1847): Sanatkârın imzası, İsmail Fakîrullah'ın türbesinin yer aldığı hazirede bulunmaktadır. Ustanın adı, Sultan Memduh'un kardeşleri Şeyh Nâsır'a ve Şeyh Abdüllatif'e ait şâhidenin (fotoğraf.10-11)¹⁰ en alt kısmında köşeye yerleştirilmiştir. "Amelü İshak el-Hâdim" cümlesinden oluşan imza, kitabenin tamamındaki gibi celî sülüs yazı türüyle ve Arapça yazılmıştır (fotoğraf.12). İmzaya göre ustanın adı İshak olup, Sultan Memduh'un hizmetinde bulunması sebebiyle "el-hâdim" lâkabıyla anılmaktadır. "Taş ustalığı, yontuculuğu ve süslemeciliği" yaptığını "amelü" masdarıyla belirlemektedir. Kabir sahibinin kimlik bilgilerini içeren kitabenin sonundaki 1263/1846-47 tarihinden hareketle, ustanın XIX. yüzyılın ortalarında yaşadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Kabir, sadece toprağa oturtulmuş baş şâhidesinden oluşmaktadır. Dikdörtgen gövdeli şâhide, küreye yakın yuvarlak bir başlıkla sonlanmaktadır. Halat şeklinde örgülü seyrek ipliklerle süslenmiş başlığın üstü yivlendirilmiştir. Bu özelliği ile haziredeki diğer serpuşlardan ayrılmaktadır. Düz satırlar halinde celî sülüsle ve Arapça yazılmış kabartma teknikli kitabe dışında tezyinat içermez. Kartuşlar ve bordürler testere dişi şeklinde zikzaklarla belirginleştirilmiştir (fotoğraf.10). Kitabede Şeyh Nâsır'ın ve Şeyh Abdüllatif'in Sultan Memduh'un¹¹ kardeşleri olduğu, bir müddet Diyarbakır'a göç edip tekrar geri döndüğü belirtilmektedir.

Usta İshak'ın başka eserde imzasına rastlanılmamıştır. Babasının ve hocasının adı, nereli olduğu gibi detay bilgiler yoktur. Ancak "el-hâdim" lâkabı nedeniyle onun uzun süre Aydınlar (Tillo)'da yaşadığı ve Sultan Memduh'un hizmetinde çalıştığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Sultan Memduh'un türbesinde madeni kapı ve şebekelerde "İshak Hadim'in soyundan Yakup 1309" imzası okunmaktadır. Bu imzadan hareketle Ya'kub adlı kişinin, mezar taşında imzası olan İshak el-Hadim'in oğlu olabileceği, bu kişinin 1309/1892'li yıllarda yani XIX. yüzyılın ikinci yarısında Aydınlar (Tillo)'da yaşadığı ve madeni eserlerde usta (haddad) olduğu düşünülebilir.¹²

6) ÜSTÂD MUSTAFA İBN ÜSTÂD ALİ (1276/1859): Sanatkârın imzası Aydınlar (Tillo)'daki Sultan Memduh (Yukarı) Mezarlık alanında tespit edilmektedir. Mezarlığın orta kısmındaki kabir, Sultan Memduh'un torunu Hatic'e'ye ait olup 1276/1859 tarihlidir (fotoğraf.13). Baş şâhidenin dış yüzünde motiflerin alt kısmında sanatkârın imzası yer almaktadır. "Amelü Üstâd Mustafa ibn Üstâd Ali" cümlesiyle yer alan imzaya göre ustanın adı Mustafa'dır (fotoğraf.14). Babasının adının Ali olduğu belirlenen ustanın "üstâd" unvanını kullandığı görülmektedir. Aynı unvanın, babasının isminin başında da yer alması nedeniyle onun da aynı şekilde sanatkâr olduğu söylenebilir. Böylece baba-oğul her iki şahsın da sanatkâr olduğu ve üstat unvanıyla sanattaki mertebesinin ileri seviyede olduğu anlaşılmaktadır.¹³ Ayak şâhidesinin iç yüzündeki 1276/1859 tarihinden hareketle ustanın XIX. yüzyılın ortasında yaşadığı belirlenmektedir. Fakat baba-oğul her

¹⁰ 10 numaralı fotoğraf 2005 yılında tarafımızdan, 11 numaralı fotoğraf ise 2012 yılında M. Cabir Alper tarafından çekilmiştir. Her iki fotoğrafta aynı şahideye ait olmakla beraber, 2012 yılında şâhidenin parçalanmış olduğu görülmektedir..

¹¹ Kitabe için bkz. Alper, a.g.e., s.

¹² Söz konusu türbe kapısı ve madeni şebekelerde Ya'kub'un dışında unvansız ve fiilsiz " Halilurrahman hâdimu's- Sultan" imzası da yer almaktadır. Bu kişi muhtemelen Sultan Memduh'un Divanı'nın 1280/1863 yılında tezhiplerini uygulayan (yani müzehhib-nakkâş) ve bu eserin istinsahını gerçekleştiren (hattat, müstensih) sanatkârla aynı şahıs olmalıdır. Çünkü Divan'daki imza " nakkâşehü ve nemekahü Halilurrahmân hafîdu's-sultân sene 1280" cümlesinden oluşmaktadır.

¹³ "Üstâd" unvanı hakkında bkz. Karamağaralı, a.g.e., s. 86-87.

iki sanatkârın da nereli oldukları, Aydınlar (Tillo) yöresi ile bağlantıları kesinlik kazanmamaktadır. İmzalarındaki “üstâd” unvanı, Siirt yöresinde gerek mezar taşlarında ve gerekse mimari eserlerde tespit edilen sanatkâr imzalarında görülmemektedir. Kabirdeki yüksek kabartma teknikli tezyinat da diğer mezar taşlarına göre farklılık göstermektedir. Bu düşünceler, baba-oğul sanatkârların Siirt Aydınlar (Tillo) dışından olabileceğine, ancak bir müddet bu yöredeki atölyelerde çalışma ihtimalinin varlığına işaret edebilir.

Kabir, baş ve ayak şahideli, pehle taşı tipolojiye sahip olup kısmen tahrip olmuştur. Mezarın bayana ait olması nedeniyle şahidenin iç yüzüne rumîlerle süslü iri bir palmet ve gerdanlık motifi işlenmiştir. Altın dizileriyle oluşan gerdanlığın alt kısmı bir hilâl motifi şeklinde sonlanmaktadır. Celi sülüs yazı türüyle ve Arapça yazılmış kitabeler sarı renkli kalker taşa kabartma tekniğiyle işlenmiştir.¹⁴ Dış yüzey iki sıra mukarnas friziyle sınırlanarak orta kısımda iri bir palmet motifi ve madalyonlara yer verilmiştir (fotoğraf.12). Pehle yüzeyinde de yüksek kabartma tekniğiyle işlenmiş kıvrık dal ve yaprak motifleri vardır. Ayak şahidesinde “fi sene” kelimesinde ye ve he harfleri oldukça dikkat çekici geçme motifi oluşturmaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

Sanat ve kültürel varlıklarımızda usta imzalarının varlığı, eserlerin oluşum sürecini, atölye-üslûp özelliklerini ve etkileşim boyutlarını ortaya koyabilmek için oldukça önemlidir. Bir esere imza atmak, sanat adına sorumluluğu da üstlenmek anlamını taşımaktadır. Bu önemden hareketle taşınır-taşınmaz bütün kültürel varlıklardaki sanatkârların, azami dikkatle gün yüzüne çıkarılması gerekmektedir. Bu bağlamda Siirt yöresinde yaptığımız araştırmalar sonucu mezar taşlarında toplam 6 sanatkâr imzası tespit edilmiştir. Bu ustalar, eserlerdeki tarihlere göre kronolojik olarak şöyle sıralanabilir: İmâdeddin b. Ali (671/1272), İsmail Fakîrullah'ın torunu Hasan (1214/1799), Nazakî (1224/1809), Seyyid Abdürrezzak (1263/1847), İshak el-Hâdim (1263/1847) ve Üstâd Mustafa b. Üstâd Ali (1276/1859).

İncelenen sanatkârlardan İmâdeddin b. Ali, XIII. yüzyılın ikinci yarısında eser verdiği için Selçuklu-Artuklu dönemine tarihlenmektedir. Ancak diğer ustaların hepsi XVIII. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başına kadar geçen zaman aralığına yerleştirilmektedir. Her iki süreç arasında usta imzasının yokluğu açısından boşluk görülmektedir. Bunun sebebi, süreci takip edebilecek kesintisiz kronolojik mezar taşlarının günümüze ulaşmamış olmasıyla açıklanabilir.

Sanatkârların hepsi, imzalarında Arapça “amile” fiilinin mastarı olan “amelü” kelimesini kullanmışlardır. Bu kelime “filânın eseridir, işidir” anlamında olmakla beraber, sanat tarihi terminolojisinde çok geniş kullanımlara sahiptir.¹⁵ Bu terim mimari eserler olduğunda “mimar”, çiniler üzerinde olduğunda “kâşî”, ahşapta olduğunda “neccar”, madeni eserde “haddâd, hakkâk”, kalem işleri arasında yer aldığına “nakkâş”, yazma eserlerde ise yerine göre “mücellid, müzehhib, musavvir, hattat” gibi sanatkâr unvanlarını karşılamaktadır. İncelediğimiz mezar taşları için bu kelimeyi “sengtraş” ünvânı karşılığında, “taş yontucusu, taş süslemecisi, taş ustası” anlamını taşıdığı ileri sürülebilir. Tespit edilen altı sanatkârın mezar taşları dışında mimari eserlerde imzası bulunmamıştır.

Sanatkârlardan 1276/1859 tarihli imzası olan Mustafa, isminin önünde “üstâd” unvanını kullanmasıyla diğer ustalardan ayrılmaktadır. Bu unvan, hem sanatkârın kendi adında, hem de babasının isminin başında görülmektedir. Böylece baba-oğul her iki isim de “üstâd” unvanlı sanatkârdır (fotoğraf.14). Unvanın yörede Ahlat mezar taşlarında¹⁶ ve mimaride¹⁷ daha fazla

¹⁴ Mezar taşının genel özellikleri ve kitabe için bkz. Alper, a.g.e., s. 25-27.

¹⁵ Epigrafik terminoloji için bkz. Kemal Özkurt, Türk-İslam Epigrafisinde İmar (yapı) ve Mî'mar (usta)lığa İlişkin Terimler”, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, S.16, Erzurum 2006, s. 73-110.

¹⁶ Ahlat mezar taşlarındaki kullanımları için bkz. Karamağaralı, a.g.e., s. 80-90

kullanıldığı dikkat çekmektedir. Muhtemelen baba-oğul sanatkârların unvan ve mezar taşındaki yüksek kabartmalı tezyinat tarzındaki işçiliklerinden hareketle Siirt dışından, yani bölgedeki diğer yerleşimlerden olabileceği düşünülebilir.

Ustalardan Hasan'ın isminde "Fakîrullah'ın torunu" nitelemesi ve İshak'ın adında "el-hâdim" lâkabının varlığı, bu sanatkârların bizzat Aydınlar (Tillo)'da doğup buradaki atölyelerde yetiştiğine işaret edebilir (fotoğraf.4). Bununla birlikte İsmail Fakîrullah, İbrahim Hakkı, Şirvan Beyi Salih Bey ve özellikle Sultan Memduh'un buradaki sanat faaliyetlerini doğrudan şekillendirdikleri, gelişmesine katkı sağladıkları, atölyelerin kurulmasına, sanatkârların toplanmasına vesile oldukları söylenebilir. Çünkü "hafid=torun, hâdim=hizmetkâr, necl=soy" gibi ifadeler bunu desteklemektedir. Aydınlar (Tillo)'daki mimari eserlerde görülen yoğun süslemeli taş işçiliği, mezar taşlarına da yansımıştır.¹⁸ Özellikle Sultan Memduh (Yukarı) mezarlık alanındaki taşlarda ağır süsleme ve şiir içerikli kitabeler öne çıkmaktadır.

Usta Nazakî'nin eseri ve Erüh yöresindeki insan ve koç-tavus kuşu tasvirli, hançerli, tabancalı, fişekli, madalyalı tezyinat, üslûp ve etkileşim açısından farklılık göstermektedir (fotoğraf.5). Yine aynı şekilde dilimli kemerli şâhide tipleri ve Selçuklu celî sülûs yazı özellikleri açısından İmadeddin'in eseri de dönemsel farklılıklara sahiptir. Ancak bu eser, kendi dönemi açısından Siirt Merkezdeki Şeyh Münkedir kabri ve Aydınlar (Tillo) İkizbağlar (Tom) Köyündeki Şeyh Muhammed Tomânî ve oğullarının şâhide anlayışları ile uyumludur (fotoğraf.2).

Siirt yöresinde imzalı-imzasız incelenen bütün mezar taşları üslup ve etkileşim açısından değerlendirildiğinde, Baykan Adakale (Derzin) ve Çevrimtepe (Gırdıkan) yöresi mezar taşlarının Bitlis ve Kozluk yöresiyle uyumlu olduğu¹⁹; Erüh yöresindeki tasvirli taşların Şirnak-Mardin-Cizre yöresiyle etkileştiği²⁰; Siirt merkez, Aydınlar (Tillo) ve Şirvan'daki taşların da bu yörelerde çok az benzerlikler görülse bile, daha çok Aydınlar'da var olabileceği kuvvetle düşünülen atölyelerde üretildiği sonucuna ulaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- ALPER, M. Cabir, Aydınlar (Tillo) Mezar Taşları, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 2012.
BORAN, Ali; TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit; YILDIZ, İrfan; ERDAL, Zekai, *Pervari ve Şirvan' da Osmanlı Dönemi Eserleri*, Ankara, 2009.
BOYDAŞ, Özden Gökhan, *Tillo'daki Mimari Eserler*, Ankara, 2002.
KARAMAĞARALI, Beyhan, *Ahlat Mezar Taşları*, Ankara, 1992.
MUTLU, Mehmet, *Siirt Mezar Taşları*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2006.
ÖZKURT, Kemal, Türk-İslam Epigrafisinde İmar (yapı) ve mi'mar (usta)lığa ilişkin Terimler", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, s.16, Erzurum 2006.
SÖNMEZ, Zeki, *Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*, Ankara, 1989.
TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit, *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı*, Ankara, 2001.
TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit; BORAN, Ali, *Erüh' ta Osmanlı Dönemi Eserleri*, Ankara, 2009.
TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit, "Siirt Yüzey Araştırmasında Tespit Edilen Sanatkârlar", *X. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, Ankara, 2009 s.752-768.

¹⁷ Mimaride kullanımı için Ankara Karacabey Külliyesi'nde imzası olan Üstad Ahmed ibn Ebu Bekir için bkz. Abdülhamit Tüfekçioğlu, *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı*, Ankara, 2001, s. 245-247; Ahlat Erzen Hâton Kümbeti'nde Kasım b. Üstad Ali, Hasankeyf Zeynel Bey Kümbeti'nde Pir Hasan ibn üstad Abdurrahman için bkz. Zeki Sönmez, *Başlangıçtan 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*, Ankara, 1989, s. 361-369.

¹⁸ Özden Gökhan Boydaş, *Tillo'daki Mimari Eserler*, Ankara, 2002.

¹⁹ Bitlis ve Kozluk Mezar Taşları için bkz: Kadir Pektaş, Bitlis Tarihi Mezarlıkları ve Mezar Taşları, Ankara, 2001; Boran, Ali v.d., "Siirt ve Çevresi 2003 Yılı Yüzey Araştırması-"Kozluk'taki Mezar Taşları". 22. Araştırma Sonuçları Toplantısı Bildirileri. Ankara, 2005, s. 241-255; Ali Boran v.d., Batman Kültür Envanteri: KOZLUK, Ankara, 2008.

²⁰ Cizre Mezar Taşları için bkz: Veysi İnci, Cizre Mezar Taşları (18.19. Yüzyıl) (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Van, 2008.

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf.1: İmadeddin bin Ali İmzalı Mezar Taşlarından Genel Görüntü

Fotoğraf 2: İmadeddin bin Ali İmzalı Mezar Taşlarından Ayrıntı

Fotoğraf 3: Usta Hasan İmzalı Şahidenin Genel Görüntüsü

Fotoğraf 4: Usta Hasan İmzalı Şahideden Ayrıntı

Fotoğraf 5: İsa Ağa b. Muhammed'e Ait Mezar Taşı

Fotoğraf 6: İsa Ağa b. Muhammed'in Şahidesinde Usta Nazaki İmzası

Fotoğraf 7: Sultan Memduh'un Kız Kardeşi Zeliha Hanım'a Ait Mezar Taşı

Fotoğraf 8: Zeliha Hanım'ın Şahidesinden Usta Seyyid Abdürrezzak İmzası

Fotoğraf 9: Molla Ali b. Molla Muhammed'e Ait Mezar Taşı

Fotoğraf 10: Sultan Memduh'un Kardeşi Şeyh Nasır'a Ait Mezar Taşı

Fotoğraf 11: Şeyh Nasır'a Ait Mezar Taşından Ayrıntı

Fotoğraf 12: Şeyh Nasır'a Ait Mezar Taşında Usta İshak'ın İmzası

Fotoğraf 13: Sultan Memduh'un Torunu Hatice'ye Ait Mezar Taşı

Fotoğraf 14: Hatice'ye Ait Mezar Taşında Usta Mustafa'nın İmzası